

УДК 342.4:342.9

DOI <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2021.5.24>**Андрій Рибачук,**

суддя

Касаційного адміністративного суду у складі Верховного Суду,
аспірантНауково-дослідного інституту приватного права і підприємництва
імені академіка Ф.Г. Бурчака Національної академії правових наук України

ЗАСТОСУВАННЯ НОРМ КОНСТИТУЦІЇ УКРАЇНИ ЯК НОРМ ПРЯМОЇ ДІЇ У ПРОЦЕСУАЛЬНІЙ ПРОЦЕДУРІ РОЗГЛЯДУ СУДОВОЇ СПРАВИ

Статтю присвячено розкриттю форм прямої дії норм і прямого застосування норм Конституції України і моделювання на цих засадах оптимального підходу до прямої дії і прямого застосування норм Конституції судами. Вибрана методологія – метод моделювання, діалектичний, компаративний методи наукового пізнання.

Констатується, що у зарубіжній та українській доктринах наявний широкий і вузький підходи до прямої дії норм Конституції під час здійснення правосуддя судами, але обидва ототожнюють пряму дію і пряме застосування норм Конституції. Обґрунтовано, що під час застосування норм Конституції суддя стикається з конкретизацією, як правило, абстрактно викладених положень Конституції. Метою цього процесу є застосування цих норм для визначення змісту індивідуальної норми під час прийняття індивідуальних рішень. Суддя оцінює існуючі закони та інші нормативні акти з погляду цінностей, викладених у Конституції. Доведено, що застосування норм Конституції України можна поділити за такими критеріями: 1) норми, які мають тільки безпосередню дію і не вимагають їх конкретизації в законах (норми безпосереднього застосування); 2) норми, які можуть мати як безпосереднє застосування, так і опосередкований вплив. До таких норм, як правило, належать конституційні норми-заборони; 3) норми, які мають тільки опосередкований вплив і ні за яких обставин не можуть застосовуватися безпосередньо (норми опосередкованої реалізації) – через прийняття законів.

За прямого застосування норм Конституції суди завжди керуються саме нормами Конституції. Це пов'язано з питанням існування власне норми Конституції, яка буквально підходить для регулювання спірних відносин. У таких випадках суддя звичайно надає пріоритет застосуванню загальних положень, що містяться в Конституції, разом із більш конкретними положеннями, що містяться в законодавстві (законах чи інших правових актах). У цьому разі суди застосовують норми законодавства і формують одночасно системний зв'язок між ними та принципами Конституції, адже саме нормами-принципами здебільшого наповнений зміст Основного Закону. Суд після установалення фактичних обставин справи досліджує правові наслідки таких фактів, виокремлює юридично значущі обставини, унаслідок чого формує правову основу справи на підставі чинних норм галузевого законодавства, «підтягуючи» їх певним чином до конституційного розуміння змісту норми. Таке відбувається саме завдяки системному зв'язку між нормою галузевого закону та конституційним принципом, у чому полягає опосередковане застосування норм Конституції. У таких випадках суддя, прямо застосовуючи норми-принципи Конституції субсидіарно з приписами закону (без посилань на офіційну конституційну доктрину), фактично здійснює опосередковану конкретизацію норм Конституції.

Ключові слова: Конституція, пряма дія норм Конституції, пряме застосування норм Конституції, правосуддя, судова справа, компетенція суду.

Постановка проблеми. Сьогодні Україна у своєму розвитку все ще відчуває відлуння пострадянських підходів до застосування права, коли суд є продовженням волі законодавця і має цю волю закріплювати у своїх рішеннях. Разом із тим вибраний Україною європейський вектор ще наприкінці ХХ ст. визначив потребу зміни парадигми праворозуміння – ставлення до права не як до продукту держави, а як до продукту соціального

розвитку, що одержує від держави тільки зовнішнє вираження. Відповідно, усе більшої уваги вимагали питання реалізації Конституції – вищого за юридичною силою правового акту. Реалізація Конституції є найважливішим завданням держави, що спрямоване на впорядкування правового регулювання суспільних відносин, в якому і виражається основне соціальне значення Конституції як такої. Конституційні норми у своїй

сукупності є системоутворюючим чинником у національній системі права. Із ними, так чи інакше, прямо або опосередковано пов'язані всі інші елементи даної системи.

При цьому слід пам'ятати, що суспільні відносини завжди потребують упорядкування, незважаючи на їх розвиток та постійну мінливість. Таке впорядкування вимагає правомірної поведінки учасників, яке ґрунтується на праві й законності. Конституційний порядок виступає ядром правопорядку [24, с. 51] і в найбільш загальному вигляді являє собою втілення усіма суб'єктами права приписів Конституції, здійснення ними дій на її засадах і в її виконання [5, с. 14–15; 14, с. 30]. У зв'язку із цим застосування конституційних норм набуває істотного значення для правозастосовчої практики, особливо для судів, від правосудності рішень яких багато в чому залежить стан законності в суспільстві.

Основний Закон України встановлює, що норми Конституції України є нормами прямої дії. Звернення до суду для захисту конституційних прав і свобод людини і громадянина безпосередньо на підставі Конституції України гарантується (ч. 3 ст. 8). Навіть поверхневий аналіз указаної конституційної норми свідчить, що вона оперує двома категоріями: *дія норм Конституції та застосування норм Конституції під час захисту прав і свобод людини і громадянина*. Зазначені категорії розглядаються у доктрині під різними кутами – від ототожнення дії та застосування до їх розмежування за суб'єктним і часовим критеріями. Із цього приводу С.В. Шевчук справедливо зауважує, що «надання конституційним нормам, зокрема конституційним принципам (наприклад, принцип рівності або верховенства права) та нормам про права людини та основні свободи, *прямої дії*, їх *безпосереднє застосування* у судах незалежно від наявності або відсутності відповідного «конкретизуючого» законодавства, що потребує нової, творчої ролі судді [21, с. 3].

Питання прямої дії і прямого застосування норм Конституції періодично перебувають у колі наукової уваги вчених різних галузей права, перш за все конституціоналістів та представників науки теорії права: А.Б. Венгерова, Н.М. Вітрука, М.М. Вовленка, С.П. Головатого, Л.І. Летнянчина, П.М. Рабіновича, М.В. Савчина, О.В. Скрипнюка, Ю.Д. Тихомирова, Ю.В. Ткаченка, О.В. Щербанюк та ін.

Слід констатувати, що звернення до цього питання зумовлено здійсненням різноманітних конституційних реформ. Нагадаємо, що в 2017 р. прийняттям нових редакцій процесуальних кодексів (окрім Кримінального про-

цесуального кодексу України) завершився другий етап конституційної реформи щодо правосуддя 2016 р. Нова редакція зумовила і новий підхід до прямого застосування судами у системі судоустрою норм Конституції, а саме: *«Якщо суд доходить висновку, що закон чи інший правовий акт суперечить Конституції України, суд не застосовує такий закон чи інший правовий акт, а застосовує норми Конституції України як норми прямої дії. У такому разі суд після ухвалення рішення у справі звертається до Верховного Суду для вирішення питання стосовно внесення до Конституційного Суду України подання щодо конституційності закону чи іншого правового акта, вирішення питання про конституційність якого належить до юрисдикції Конституційного Суду України»* (ч. 4 ст. 7 Кодексу адміністративного судочинства України). Наведена новела викликала діаметрально протилежні підходи до розуміння прямої дії і прямого застосування норм Конституції судами України. Із метою пошуку найбільш ефективних юридичних механізмів, необхідних для належного і справедливого судового захисту прав, свобод та інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб від порушень із боку суб'єктів владних повноважень, було проведено низку науково-практичних заходів [23; 22, с. 10]. Однак проблема наявна.

Метою статті є розкриття форм прямої дії норм і прямого застосування норм Конституції України судами у процесуальній процедурі розгляду судової справи. Провідними методами наукового пізнання у статті виступили: діалектичний, компаративний та метод моделювання, які допомогли виокремити і сформулювати відповідні підходи.

Виклад основного матеріалу. Пряма дія норм конституції є категорією багатоаспектною і розглядається, зокрема, як елемент принципу верховенства права [17, с. 173], як юридична властивість Конституції України [16, с. 91; 15, с. 40], як конституційний принцип або принцип конституційного ладу [12, с. 118]. Принцип прямої дії Конституції сходиться до природно-правової течії європейської юридичної думки, у межах якої утвердився пріоритет універсальних правових принципів й аксіом, що забезпечують захист природних і невід'ємних прав і свобод людини, над законами, встановленими державною владою [7, с. 4].

Розмірковуючи над цими термінами, слід зауважити, що пряма дія Конституції законодавчо відокремлюється від її прямого застосування. Термін «пряма дія» є особливо актуальним для людини і громадянина, які, посилаючись на цю властивість Основного Закону,

можуть вимагати від органів державної влади прямо застосовувати Конституцію, захисту власних прав і свобод. В ідеалі категорія «пряма дія» включає в себе: 1) дію Конституції в часі, просторі, за колом осіб; 2) виконання, дотримання, застосування конституційних норм; 3) орієнтацію і вимогу до органів державної влади до прямого застосування норм Конституції [3, с. 34]. С.П. Головатий наголошує, що «аби інституційний механізм забезпечення дієвості верховенства права (у особі судівництва), зі свого боку, мав відповідні засоби, Конституцією України чітко визначено практичний інструментарій на досягнення цієї мети. Інструментальним механізмом забезпечення дієвості верховенства права в українській юридичній системі у цьому контексті виступає конституційний припис (перше речення ч. 3 ст. 8), відповідно до якого норми Конституції є нормами прямої дії» [10, с. 64].

Із цього приводу С.В. Шевчук справедливо зауважує, що «надання конституційним нормам, зокрема конституційним принципам (наприклад, принцип рівності або верховенства права) та нормам про права людини та основні свободи, *прямої дії*, їх *безпосереднє застосування* у судах незалежно від наявності або відсутності відповідного «конкретизуючого» законодавства, потребує нової, творчої ролі судді» [21, с. 3]. В.В. Буткевич та В.В. Речицький слушно та обґрунтовано наголошують, що «пряма дія Конституції означає, що реалізація Основного Закону має бути забезпечена як за наявності, так і за відсутності опосередковуючого законодавства. Причому навіть тоді, коли про таке опосередковуюче законодавство (закони) прямо говорить Конституція України. Якщо немає відповідного процедурного закону, треба вчинити необхідні дії на основі Конституції. «Прямо» означає, на думку авторів, без посередника на рівні закону» [8, с. 44].

Своєю чергою, А.Б. Богомолів стверджує, що «можливість звернутися безпосередньо до Конституції як до втіленого в ній права й застосувати її норми *за відсутності закону або всупереч йому* дає змогу судам повною мірою здійснити їхню основну соціальну функцію – захищати права і свободи людини від будь-яких проявів свавілля як із боку інших осіб, так і з боку держави. Водночас це надає судам якість владності, робить їх здатними протистояти неправим акціям законодавчої і виконавчої влади, завдяки чому забезпечується реалізація принципу поділу влади» [7, с. 4].

На думку М.В. Савчина, «пряма дія конституції має ключове, вирішальне значення для фізичних і юридичних осіб. Реалізація

Конституції для фізичних і юридичних осіб приватного права починається з моменту набрання нею чинності, оскільки конституційні права людини й основоположні свободи накладають на публічну владу в силу статті 3 Конституції позитивні і негативні обов'язки. Кожна приватна особа вправі вимагати від компетентного органу влади, насамперед від судового органу, незалежного захисту своїх прав і основоположних свобод, керуючись Конституцією України. У разі відсутності закону, який конкретизує конституційні права і свободи людини, органи державної влади і місцевого самоврядування зобов'язані застосовувати відповідні положення Конституції як безпосередньо чинне право. У разі ігнорування таких стандартів-вимог приватні особи вправі у судовому порядку домагатися відшкодування завданих збитків унаслідок такого недбалства. Судові установи не мають права відмовити у захисті основного права, посиляючись на недоліки поточного законодавства як обґрунтування неможливості застосування відповідних приписів Конституції України» [18, с. 244]. Л.І. Летнянчин висловлює своє глибоке переконання, що пряма дія Конституції України адресована передусім звичайній людині і дає їй змогу вимагати від держави забезпечення можливостей скористатися нормою, включеною в текст Конституції, а держава зобов'язана виконати цю вимогу. Адже саме згідно зі ст. 3 Основного Закону України саме права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість держави [12, с. 118].

Проте існує й інша позиція в доктрині. Російський дослідник Б.І. Кожохін із посиланням на інших учених робить висновок, що «пряма дія Конституції обмежена і не може розглядатися як єдиний спосіб її реалізації. Конституція як юридичний акт правового фундаменту всієї правової системи держави в процесі застосування реалізується як безпосередньо як політико-правовий документ прямої дії, так і за допомогою усієї сукупності юридичних, політичних і морально-етичних норм, що використовуються в державі» [9, с. 88]. Дія Конституції свідчить про готовність її надавати фактичний вплив на суспільні відносини. Реалізація ж починається тоді, коли дією Конституції скористалися відповідні суб'єкти й її регулятивний вплив знаходить свого об'єкта. «Дія» та «реалізація» Конституції є різними межами, характеристиками одного і того ж явища [13, с. 64]. Також існує погляд, що пряма дія Конституції – це властивість конституції виступати безпосереднім регулятором суспільних відносин без необхідності її деталізації в нормативних правових актах [4, с. 16; 9, с. 90].

На аналогічних позиціях перебуває і С.П. Головатий, який наголошує, що: 1) нормами прямої дії в Конституції є винятково лише ті норми, що стосуються прав і свобод людини і громадянина; 2) звернення до суду безпосередньо на підставі конституційних норм прямої дії гарантовано лише для захисту прав і свобод людини і громадянина, а не для їх обмеження; 3) звертатися до суду на підставі конституційних норм прямої дії можуть лише приватні особи, а не органи державної влади чи їхні посадові особи; 4) на суд покладено обов'язок захищати права і свободи людини і громадянина, а не обмежувати їх; 5) суд зобов'язаний взяти до розгляду справу стосовно захисту прав і свобод людини і громадянина навіть за умови, якщо у системі національного законодавства відсутній нормативний акт (чи норма) нижчого від Конституції рівня із цього предмета; 6) у разі відсутності у системі національного законодавства нормативного акта (чи норми), нижчого від Конституції рівня, суд зобов'язаний захищати права і свободи людини і громадянина безпосередньо на підставі конституційних норм прямої дії, які є відтворенням у національній Конституції положень Європейської конвенції з прав людини, застосовуючи практику Європейського суду з прав людини у цих питаннях; 7) до переліку прав і свобод людини, що можуть бути предметом судового захисту на підставі конституційних норм прямої дії, належать ті права людини й основоположні свободи (природні права), які входять до класичного «каталогу прав людини», передбаченого Європейською конвенцією з прав людини; 8) органи державної влади та місцевого самоврядування, їхні посадові особи не можуть застосовувати будь-які інші норми Конституції як норми прямої дії, окрім тих, що стосуються «конституційних прав і свобод людини і громадянина»; 9) заборона органам державної влади та місцевого самоврядування під час здійснення ними своїх повноважень застосовувати інші конституційні норми (інші, ніж ті, що стосуються «конституційних прав і свобод людини і громадянина») як норми прямої дії випливає з іншого складника принципу верховенства права – принципу законності, котрий зобов'язує такі органи та їхні посадові особи діяти лише на підставі, у межах та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України (ст. 19) [10, с. 64–65].

Низка правових норм, які утворюють Конституцію, застосовуються безпосередньо, без додаткового правового механізму у вигляді законів чи інших нормативно-правових актів. Зокрема, йдеться про норми

різних розділів Конституції України, що містять характеристику основних принципів, закріплюють основи конституційного ладу, статусу особи, організації та діяльності державних органів тощо [20, с. 64]. З урахуванням особливого статусу Основного Закону України більшість положень Конституції України не може бути застосовано безпосередньо, і це логічно вимагає додаткових нормативних актів нижчого рівня, передусім законів, які через норми, закріплені в Основному Законі України, реалізуються на практиці, розкривають його зміст [6, с. 146].

Залежно від природи спору, що розглядається судом, вирішуючи питання «права» і «факту» [2, с. 88] (ключовим моментом є суворо регламентований перелік повноважень суду, що вирішує спір), суди можуть і повинні застосовувати в рамках своєї юрисдикційної діяльності норми Конституції України. З огляду на те, що правосуддя, яке реалізовується як «суд права» або «суд факту», загальною метою є ефективне забезпечення загальної дії норм Конституції (в одному випадку – об'єктивного, в іншому – суб'єктивного) та верховенства права зокрема, текст Основного Закону України є єдиним для всіх видів судочинства і незалежно від того, в якій галузі права конкретизуються конституційні норми і який правовий інститут врегульовують. За своєю правовою природою конституційні норми є базовими, їх розуміння повинно бути єдиним, а застосування – повсюдним [1].

Отже, в українській та зарубіжній доктринах наявний широкий і вузький підходи до прямої дії норм Конституції під час здійснення правосуддя судами. При цьому важливим тут є те, що, незважаючи на різність підходів, вони обидва ототожнюють пряму дію і пряме застосування норм Конституції, і зводяться до постулату, що норми Конституції прямо застосовуються виключно в процесі захисту прав людини і громадянина, а не будь-якого іншого суб'єкта суспільних правовідносин. Із цього приводу слід навести декілька уточнень. На мло думку, з огляду на вид судочинства, у якому розглядаються справи, пряме застосування норм Конституції може поширюватися також на юридичних осіб приватного права як рівноправних суб'єктів суспільних відносин, що володіють тим самим колом прав, свобод, законних інтересів та обов'язків, як і фізична особа, за винятком тих, що за своєю сутністю можуть належати виключно людині як біологічній істоті.

Стосовно державних органів та юридичних осіб публічного права ситуація має бути відмінною. Такі суб'єкти володіють повно-

важеннями, а не правами, діють у їх межах на засадах законів і приписів Конституції, а також несуть позитивну й негативну відповідальність за свої дії. Тому застосування норм Конституції як норм прямої дії може бути тільки субсидіарним, як визначальна норма, однак разом із нормами законів та інших підзаконних нормативно-правових актів. Утім, щодо України така ситуація виглядає радше бажаною правовою моделлю майбутнього, ніж реальною дійсністю, оскільки і судова практика, і офіційна конституційна доктрина формують підвищену конституційну охорону окремих суспільних відносин за участю державних органів чи інших суб'єктів публічного права під час розгляду та перегляду судових справ.

Форми застосування норм Конституції України як норм прямої дії. Правозастосовний процес є процесом ухвалення рішення компетентним державним органом, що має наслідком вирішення справи з формуванням однозначного висновку обов'язкового характеру для сторін справи, а також для інших осіб (якщо йдеться про рішення найвищого суду).

Розмірковуючи над застосуванням норм Конституції як норм прямої дії судами, слід указати на виникнення певних ускладнень. Конституційні норми можуть бути матеріальною основою судового рішення, а також можуть застосовуватися у разі суперечності законодавчих приписів нормам Конституції. В останньому випадку суд уповноважений відмовитися від застосування першого й ухвалити рішення на підставі норми, викладеної в Конституції, без передачі справи до Конституційного Суду (ч. 4 ст. 7 КАС України). Під час застосування норм Конституції суддя стикається з конкретизацією, як правило, абстрактно викладених положень Конституції. Метою цього процесу є застосування цих норм для визначення змісту індивідуальної норми під час прийняття індивідуальних рішень. Суддя оцінює існуючі закони та інші нормативні акти з погляду цінностей, викладених у Конституції.

Застосування норм Конституції України можна поділити за такими критеріями:

1. Норми, які мають тільки безпосередню дію і не вимагають їх конкретизації в законах (норми безпосереднього застосування). Наприклад, норми ст. ст. 1–3 Конституції України. Ці норми мають особливий механізм реалізації. Для їх реалізації не є обов'язковим виникнення, зміна або припинення конкретних правовідносин. Вони реалізуються у так званих правовідносинах загального характеру [19, с. 116].

2. Норми, які можуть мати як безпосереднє застосування, так і опосередкований

вплив. До таких норм, як правило, належать конституційні норми-заборони (частини третя, четверта статті 15; частина шоста статті 17; частини перша, третя статті 37; частина перша статті 42; частина третя статті 43 тощо Конституції України). Тут маються на увазі норми, які, як правило, застосовуються опосередковано через конкретизуюче законодавство. Однак у деяких випадках можлива їх безпосередня реалізація, наприклад ст. 63 Основного Закону України.

3. Норми, які мають тільки опосередкований вплив і ні за яких обставин не можуть застосовуватися безпосередньо (норми опосередкованої реалізації) через прийняття законів [19, с. 116]. Однак саме цей останній критерій найбільше викликає питань у сучасній судовій практиці. Наприклад, в Україні, згідно зі ст. 92 Основного Закону, виключно законами визначається (тобто регулюється) низка суспільних відносин різнопланового характеру, у тому числі права і свободи людини і громадянина, гарантії цих прав і свобод; основні обов'язки громадянина (п. 1 ч. 1 ст. 92 Конституції України). Ці ж права, свободи та інтереси підлягають конституційній охороні і захисту згідно з прямою нормою Конституції: «Звернення до суду для захисту конституційних прав і свобод людини і громадянина на підставі Конституції України гарантується» (ч. 3 ст. 8).

Викладене свідчить, що за опосередкованого застосування норм Конституції суди завжди керуються нормами Конституції як відповідними конституційними принципами або більш точними за змістом.

У зв'язку із цим виникає необхідність дослідження проблеми з існуванням власне норми Конституції, яка буквально підходить для регулювання спірних відносин, а також проблема, коли очевидна відсутність конкретної конституційної норми. Тоді суддя зазвичай надає пріоритет застосуванню загальних положень, що містяться в Конституції, разом із більш конкретними положеннями, що містяться в законодавстві нижчого рівня – галузевого.

У цьому разі суди застосовують норми законодавства і формують одночасно системний зв'язок між ними та принципами Конституції, адже саме нормами-принципами здебільшого наповнений зміст Основного Закону. Суд після встановлення фактичних обставин справи досліджує правові наслідки таких фактів, виокремлює юридично значущі обставини, унаслідок чого формує правову основу справи на підставі чинних норм галузевого законодавства, «підтягуючи» їх певним чином до конституційного розуміння змісту норми. Таке відбувається саме

завдяки системному зв'язку між нормою галузевого закону та конституційним принципом. У цьому полягає пряме опосередковане застосування норм Конституції. У таких випадках суддя, прямо застосовуючи норми-принципи Конституції субсидіарно з приписами закону (без посилань на офіційну конституційну доктрину), фактично здійснює опосередковану конкретизацію норм Конституції. Ризиками у цій процедурі можуть бути порушення меж суддівського розсуду і свавільний відступ від букви і духу Конституції України під час формування наведеного вище системного зв'язку, особливо в частині, коли йдеться про зворотне визначення в ній ціннісних орієнтирів, обмеження кола передбачених конституційною нормою правомочностей суб'єктів або носіїв відповідних прав і обов'язків [11, с. 47].

Висновки

Підсумовуючи наведене, зауважимо, що реалізація Конституції є найважливішим завданням держави, що спрямоване на впорядкування правового регулювання суспільних відносин, в якому і виражається основне соціальне значення Конституції як такої. Конституційні норми у своїй сукупності є системоутворюючим чинником у національній системі права. З ними так чи інакше, прямо або опосередковано пов'язані всі інші елементи цієї системи. У зарубіжній та українській доктринах наявний широкий і вузький підходи до прямої дії норм Конституції під час здійснення правосуддя судами. Доведено, що, незважаючи на різність підходів, обидва ототожнюють пряму дію і пряме застосування норм Конституції. Незважаючи на різність наведених підходів, обидва вони зводяться до постулату, що норми Конституції прямо застосовуються виключно в процесі захисту прав людини і громадянина, а не будь-якого іншого суб'єкта суспільних правовідносин. З огляду на вид судочинства, у якому розглядаються справи, пряме застосування норм Конституції може поширюватися також на юридичних осіб приватного права як рівноправних суб'єктів суспільних відносин, що володіють тим самим колом прав, свобод, законних інтересів та обов'язків, як і фізична особа, за винятком тих, що за своєю сутністю можуть належати виключно людині як біологічній істоті.

Стосовно державних органів та юридичних осіб публічного права ситуація має бути відмінною. Такі суб'єкти володіють повноваженнями, а не правами, діють у їх межах на засадах законів і приписів Конституції, а також несуть позитивну і негативну відповідальність за свої дії. Тому застосування норм

конституції як норм прямої дії може бути тільки субсидіарним, як визначальна норма, однак разом із нормами законів та інших підзаконних нормативно-правових актів.

Виокремлено певні ускладнення під час застосування норм Конституції як норм прямої дії судами. Доведено, що конституційні норми можуть бути матеріальною основою судового рішення, а також можуть застосовуватися у разі суперечності законодавчих приписів нормам Конституції. В останньому випадку суд уповноважений відмовитися від застосування закону чи іншого правового акта й ухвалити рішення на підставі норми, викладеної в Конституції України без передачі справи до Конституційного суду (наприклад, ч. 4 ст. 7 КАС України).

Обґрунтовано, що під час застосування норм Конституції суддя стикається з конкретизацією, як правило, абстрактно викладених положень Конституції. Метою цього процесу є застосування цих норм для визначення змісту індивідуальної норми під час прийняття індивідуальних рішень. Суддя оцінює існуючі закони та інші нормативні акти з погляду цінностей, викладених у Конституції.

Доведено, що застосування норм Конституції України можна поділити за такими критеріями: 1) норми, які мають тільки безпосередню дію і не вимагають їх конкретизації в законах (норми безпосереднього застосування); 2) норми, які можуть мати як безпосереднє застосування, так і опосередкований вплив. До таких норм, як правило, належать конституційні норми-заборони; 3) норми, які мають тільки опосередкований вплив і ні за яких обставин не можуть застосовуватися безпосередньо (норми опосередкованої реалізації) – через прийняття законів.

За прямого застосування норм Конституції суди завжди керуються саме нормами Конституції. Це пов'язано з питанням існування власне норми Конституції, яка буквально підходить для регулювання спірних відносин. У таких випадках суддя звичайно надає пріоритет застосуванню загальних положень, що містяться в Конституції, разом із більш конкретними положеннями, що містяться в законодавстві (законах чи інших правових актах). За опосередкованого застосування суди застосовують норми законодавства і формують одночасно системний зв'язок між ними та принципами Конституції, адже саме нормами-принципами здебільшого наповнений зміст Основного Закону. Суд після встановлення фактичних обставин справи досліджує правові наслідки таких фактів, виокремлює юридично значущі обставини, унаслідок чого формує правову основу справи на підставі чинних норм

галузевого законодавства, «підтягуючи» їх певним чином до конституційного розуміння змісту норми. Таке відбувається саме завдяки системному зв'язку між нормою галузевого закону та конституційним принципом, у чому полягає опосередковане застосування норм Конституції. У таких випадках суддя, прямо застосовуючи норми-принципи Конституції субсидіарно з приписами закону (без посилань на офіційну конституційну доктрину), фактично здійснює опосередковану конкретизацію норм Конституції. Ризиками у цій процедурі можуть бути порушення меж суддівського розсуду і свавільний відступ від букви і духу Конституції України під час формування наведеного вище системного зв'язку.

Список використаних джерел:

1. Алешкова И.А. Применение конституционных предписаний судами в Российской Федерации: интегративный подход : монография. Москва : РГУП, 2017. 292 с.
2. Алешкова И.А., Дуэль В.М. Применение конституционных норм судами в России. *Применение национальных конституций судами в Российской Федерации и Франции: сравнительно-правовой аспект* : материалы «круглого стола». Москва : РГУП, 2015. С. 87–98.
3. Аничкин Е.С., Ряховская Т.И. Прямое действие и применение норм Конституции РФ: к вопросу о разграничении понятий. *Law Enforcement Review*. 2018. Vol. 2. № 1. Р. 31–39. DOI: 10.24147/2542-1514.2018.2(1).31-39.
4. Антоненко В.М. Прямое действие Конституции Российской Федерации : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Екатеринбург, 2014. С. 16.
5. Баснев М.С. Институт федерального вмешательства как чрезвычайный механизм обеспечения конституционного порядка на территории федеративного государства: сравнительно-правовой анализ : дис. ... канд. юрид. наук. Москва : РУДН, 2007. 213 с.
6. Берестова І.Е. Теоретичні засади захисту публічних інтересів у цивільному судочинстві та конституційному провадженні : монографія. Київ : ФОП Маслаков, 2018. 495 с.
7. Богомолов А.Б. Применение судами общей юрисдикции норм Конституции Российской Федерации (теоретико-правовой анализ). Иркутск. 2011. 288 с.
8. Буткевич В., Речицький В. Здійснення конституційної реформи: бачення фахівців. Права і свободи та обов'язки людини і громадянина. *Національна безпека і оборона*. 2015. № 4–5. С. 44–48.
9. Кожохин Б.И. Некоторые особенности реализации российской Конституции. *Вестник Санкт-Петербургского университета. Серия 6. Философия, политология, социология, психология, право*. 1996. Вып. 2. С. 87–93.
10. Конституція України. Науково-практичний коментар / редкол.: В.Я. Тацій (гол.) та ін. ; Нац. акад. прав. наук України ; 2-е вид., перероб. і доп. Харків : Право, 2011. 1128 с.
11. Кутафин О.Е. Источники конституционного права Российской Федерации. Москва, 2002. С. 47.
12. Летнянчин Л.І. Прямая дія норм Конституції України: від принципу до практичного застосування. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2017. № 4(91). С. 115–127.
13. Лучин В.О. Конституция Российской Федерации. Проблемы реализации. Москва : Юнити–Дана, 2002. С. 63–64.
14. Нарутто С.В. Верховенство Конституции как основа конституционного правопорядка в России. *Российское право*. 2018. № 3. С. 30–35.
15. Нікольська О. Прямая дія Конституції України як її юридична властивість. *Юридична Україна*. 2009. № 7. С. 40–44.
16. Оніщенко О. Прямая дія норм Конституції України. *Підприємництво, господарство і право*. 2004. № 5. С. 90–93.
17. Погребняк С.П. Основоположні принципи права (змістовна характеристика). Харків : Право, 2008. 240 с.
18. Савчин М.В. Сучасні тенденції конституціоналізму у контексті глобалізації та правового плюралізму : монографія. Ужгород : РІК-У, 2018. 440 с.
19. Таева Н.Е. Ценностное содержание и прямое действие конституционных норм. *Вестник Вятского государственного гуманитарного университета. Серия «Право»*. 2014. № 11. С. 111–119.
20. Финогентова О.Е., Ломаев А.Ю. Проблемы реализации правовой категории «публичный интерес» в российском праве : монография. Самара : СЮИ ФСИН России, 2016. 108 с.
21. Шевчук С. Судова правотворчість: світовий досвід і перспективи в Україні. Київ : Реферат, 2007. 640 с.
22. Юридичні наслідки визнання нормативного акта неконституційним для захисту прав людини в адміністративному судочинстві : зб. матеріалів Міжнар. семінару-практикуму, м. Київ, 31 липня 2020 р. / Касац. адмін. суд у складі Верховного Суду. Харків : Право, 2020. 146 с.
23. 23 червня 2017 року з нагоди 21-ї річниці Конституції України у Конституційному Суді України відбувся науково-практичний семінар з питань судового захисту прав і свобод людини та громадянина на основі прямої дії норм Конституції України за наявності або відсутності відповідного законодавчого врегулювання. URL: <http://ccu.gov.ua/povyna/do-richnyci-konstytuciyi-ukrayiny-u-konstytuciyomu-sudi-ukrayiny-vidbuvsya-naukovo>.
24. Erika de Wet. The International Constitutional Order. *The International and Comparative Law Quarterly. Published By: Cambridge University Press*. Vol. 55. № 1 (Jan., 2006). P. 51. DOI: 10.2307/3663312. <https://www.jstor.org/stable/3663312>.

Andrii Rybachuk. Application of the standards of the Constitution of Ukraine as standards of direct action in the procedural procedure court consideration

The article is devoted to the disclosure of forms of direct effect of norms and direct application of norms of the Constitution of Ukraine and modeling on these principles of the optimal approach to direct action and direct application of norms of the Constitution by courts. Selected methodology – method of modeling, dialectical, comparative methods of scientific knowledge.

It is stated that in foreign and Ukrainian doctrine there are broad and narrow approaches to the direct effect of the Constitution in the administration of justice by the courts, but both identify the direct effect and direct application of the Constitution. It is substantiated that when applying the norms of the Constitution, a judge is confronted with the concretization of, as a rule, abstractly stated provisions of the Constitution. The purpose of this process is to apply these rules to determine the content of the individual rule in making individual decisions. The judge evaluates existing laws and other regulations in terms of the values set out in the Constitution. It is proved that the application of the norms of the Constitution of Ukraine can be divided according to the following criteria: 1) norms that have only direct effect and do not require their concretization in laws (norms of direct application); 2) norms that can have both direct application and indirect impact. Such norms usually include constitutional norms-prohibitions; 3) norms that have only indirect influence and under no circumstances can be applied directly (norms of indirect implementation) – through the adoption of laws.

In the direct application of the Constitution, the courts are always guided by the Constitution. This is related to the question of the existence of the actual norm of the Constitution, which is literally suitable for the regulation of disputed relations. In such cases, the judge usually gives priority to the application of general provisions contained in the Constitution together with more specific provisions contained in legislation (laws or other legal acts). In this case, the courts apply the norms of the legislation and form at the same time a systemic connection between them and the principles of the Constitution, because it is the norms-principles that mostly fill the content of the Basic Law. The court, after establishing the factual circumstances of the case, examines the legal consequences of such facts, identifies legally significant circumstances, and therefore forms the legal basis of the case on the basis of current sectoral legislation, "pulling" them to a constitutional understanding of the norm. This is due to the systemic connection between the norm of the branch law and the constitutional principle, which is the indirect application of the norms of the Constitution. In such cases, the judge, by directly applying the norms-principles of the Constitution in the alternative to the provisions of the law, (without reference to the official constitutional doctrine) actually makes indirect concretization of the norms of the Constitution.

Key words: *Constitution, direct effect of the norms of the Constitution, direct application of the norms of the Constitution, justice, court case, competence of the court.*

